

УДК 378.147:37.042

<https://doi.org/10.32835/2223-5752.2018.17.51-57>.

ФУНКЦІОНАЛЬНА МОДЕЛЬ САМОКЕРОВАНОГО АВТОНОМНОГО НАВЧАННЯ СТУДЕНТІВ

Лариса Журавська,

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри педагогіки та психології

Державного вищого навчального закладу

«Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

ORCID: 0000-0003-3768-3370

e-mail: vzhur2002@ukr.net

КЛЮЧОВІ СЛОВА:

Самоуправління навчанням, самокерівництво навчанням, функції самоуправління та самокерівництва навчанням, автономія навчання, самокероване автономне навчання, функціональна модель самокерованого автономного навчання

Реферат

Формування самокерованої, самостійної особистості, здатної управляти розвитком власних здібностей, підвищенням свого професійного і культурного рівня впродовж усього життя – актуальна проблема сучасності. Одним зі шляхів її вирішення є впровадження самокерованого автономного навчання, що розглядається як такий його вид, що забезпечує процес самоуправління навчанням, його внутрішню та зовнішню сторони. Досліджено взаємозв'язок між поняттями самоуправління, самокерівництво, автономія навчання в закладі вищої освіти. Акцентовано увагу на відмінності понять і функцій самоуправління та самокерівництва навчанням, охарактеризовано їх особливості. Самоуправління розглядається як процес досягнення цілей навчання, що спрямовується і підтримується виконанням функцій самокерівництва та наданням студентам автономії у навчанні. Воно передбачає здійснення функцій цілепокладання, самопланування, самоорганізації, самомотивації, самоконтролю. Функції самокерівництва навчанням – низка незалежних самовизначень студента: очікувань, цілей, ресурсів, можливостей, культури, власної стратегії і моделі навчання, а також прояв відповідальності, самомотивування, саморегуляції, ініціативи, самооцінки й відповідності їх процесу навчання. Усі функції самоуправління та самокерівництва у процесі їх реалізації інтегруються, здійснюючи синергетичний ефект для досягнення очікуваних результатів навчання. З'ясовано та розведено суті понять «автономія» та «автономність». Автономність – це якість особистості, її самостійність, здатність до самовизначення щодо прийняття рішень і дій студента на основі власних принципів, поглядів, цінностей тощо. Автономія – це визнання і надання автономних прав студенту на розвиток і вияв автономності у процесі навчання, умова формування самостійності і здатності до самокерованого автономного навчання, здійснення процесу самоуправління. Усі підходи знайшли втілення у функціональній моделі самокерованого автономного навчання студентів.

Постановка проблеми. У сучасному швидкозмінному світі прогнозується зникнення багатьох існуючих та поява великої кількості нових професій, що суттєво вплине на діяльність, психічний стан, умови життя та навчання людей, а наявність професійних знань і вмінь за певною спеціальністю не зможе гарантувати людині успішної діяльності у майбутньому. Зазначені тенденції зумовлюють необхідність пошуку нових підходів щодо організації навчального процесу у професійній школі, які дозволять, з одного боку, підготувати майбутніх фахівців до інтелектуально насиченої праці, готовності до багатоваріантного вироблення інноваційних проектів і програм в умовах інтеграції наук та на їх перетині знаходження варіантів вирішення завдань, з іншого – формувати самокеровану, самостійну

особистість, здатну управляти розвитком власних здібностей, підвищенням свого професійного і культурного рівня протягом усього життя. Це означає, що на перший план сьогодні впливає формування у студентів здатності до автономії, самоуправління та самокерівництва власним саморозвитком, навчанням, життям.

Аналіз останніх публікацій. Питання, пов'язані з управлінням, самоуправлінням, самокерованим та автономним навчанням на сьогодні викликають значний інтерес і активно досліджуються вітчизняними вченими. В тій чи іншій мірі вони знаходять відображення у працях, пов'язаних з проблемами освіти, самоосвіти дорослих, вивчення іноземних мов. З точки зору управління та самоуправління психічним розвитком людини, самостійною пізнавальною

діяльністю студентів та їхньою самостійною роботою, процес навчання розглядають: Б. Ананьєв, Ю. Бабанський, В. Дороф'єнко, В. Козаков, М. Комар, С. Комар, І. Лернер, П. Підкасистий, О. Поважний, Г. Сухобська, М. Солдатенко, Н. Талізін та інші. Учені Є. Бочарова, І. Зимня, Н. Мирончук, К. Нефедова приділяють увагу окремим функціям самоуправління навчанням. Поняття «самокерівництво», суть та різні аспекти самокерованого навчання розкривають у своїх працях Д. Ньюстром, К. Девіс, П. Джарвіс, М. Ноулз, Ч. Манц, Г. Симс, К. Роджерс, С. Хоул. Теоретичні підходи та моделі самокерованого навчання висвітлюють Р. Брокетт, Р. Хіємстра, Д. Гаррісон, Дж. Гроу, М. Ноулз, Ф. Кенді, М. Дернова та ін. Феномен автономії навчання досліджується Н. Holes, D. Little, Л. Калініною, І. Самойлюкевичем, О. Смольниковою, Д. Ходяковим та іншими.

Отже, проблеми управління, самоуправління, самокерівництва й автономії навчання студентів широко розкриваються в багатьох наукових джерелах, що не вичерпує, однак, усіх аспектів їх вивчення. Актуальність означеної проблеми зумовлюється деякою неузгодженістю понять «самоуправління», «самокерівництво», «автономія навчання», відсутністю цілісної методики підготовки до перманентної освіти і формування відповідних компетентностей у студентів, наявністю питань щодо ролі викладача в розвитку здатності студента до здійснення самокерованого автономного навчання, самоуправління ним.

Мета статті – довести наявність взаємозв'язку понять «самоуправління», «самокерівництво», «автономність навчання», створивши функціональну модель самокерованого автономного навчання студентів на основі самоуправління.

Виклад основного матеріалу. Д. Ньюстром та К. Девіс (2000), описуючи організаційну поведінку, самокерівництво розглядають як самостійну постановку співробітником природньо мотивованих завдань та прийняття рішень щодо найбільш доцільних дій, які не передбачають грошову винагороду. За Оксфордським тлумачним словником, самокерівництво – це внутрішнє управління своєю поведінкою, діяльністю на основі власних переконань і цінностей у більшій мірі, ніж на основі соціальних норм та групового тиску (Ребер ред., 2002). Самокерівництво навчанням М. Ноулз (1975) вважав процесом, що здійснюється за допомогою або без допомоги інших і передбачає взяття людиною на себе ініціативи, діагностику потреб навчання, розробку цілей навчання, виявлення людських та матеріальних ресурсів,

вибір і застосування відповідних стратегій та оцінку результатів навчання.

З огляду на означенні підходи, самокерівництво навчанням – це внутрішнє спрямування на прийняття рішень щодо вибору конкретних дій та безпосереднього їх виконання в навчальному процесі. Воно відбувається за допомогою процесів самовизначення: очікувань, цілей, ресурсів, можливостей, культури, власної стратегії і моделі навчання, а також прояву відповідальності, самомотивування, саморегуляції, ініціативи, самооцінки і відповідності процесу. Зазначені чинники можна розглядати як незалежні функції самокерівництва, що істотно впливають на процес досягнення цілей (рис.1). Їх реалізація потребує самопізнання, самостійного мислення, прийняття рішень, творчості, усвідомлення цінності саморозвитку і навчання. Вони здійснюють вплив на здатність студента самостійно визначати мету навчальної діяльності, розробляти засоби, виконувати конкретні види діяльності з її досягнення, тобто виконувати функції самоуправління навчанням.

Самокерівництво і самоуправління навчанням, так як керівництво й управління (Voices on Project Management, 2015; Ньюстром та Девіс, 2000), не є тотожними поняттями. Самокерівництво – важлива складова самоуправління, але не все самоуправління. Самоуправління навчанням розглядається як систематичний, цілеспрямований, самостійний вплив студента на власну навчально-пізнавальну діяльність та досягнення поставлених цілей навчання у процесі виконання функцій цілепокладання, самопланування, самоорганізації, самомотивації, самоконтролю. Самопланування – це, з огляду на вже визначені цілі, розробка студентом власної програми навчальних дій, складання планів на різні періоди, пошук альтернативних варіантів навчальної діяльності та прийняття рішень щодо послідовності їх реалізації. Самоорганізація – самостійна організація різних видів навчальної діяльності, створення й дотримання денного розпорядку, графіка продуктивного навчання відповідно до денного робочого плану, використання піку працездатності, встановлення індивідуального стилю навчання, застосування ефективних методів виконання самостійної роботи та концентрація на важливих завданнях з метою виконання прийнятих рішень щодо досягнення мети навчання. Самоконтроль та самоаналіз навчання є засобами попередження можливих або виявлення вже зроблених помилок завдяки механізму особистісного та професійного розвитку, свідомої регуляції студентом власних станів, спонукань і дій на основі зіставлення їх з

деякими суб'єктивними нормами та уявленнями.

Особливе значення в управлінському процесі має самомотивація. Самомотивація навчання – це процес активізації навчальної діяльності студента на основі самоусвідомлення системи стійких мотивів, потреб, стимулів, ситуативних внутрішніх чинників, що спонукають і ведуть до отримання результату навчання. Самомотивація пов'язана з відповідальністю, може мати довготривалий ефект (власне самомотивація), виявлятися мимовільно («відчуття потоку») і ситуативно (самотивування). Самотивування – ситуативний скеровуючий процес вибору мотивів, оперування наявними в системі мотивації чинниками, пояснення собі причини власних дій, основане на бажанні особистості спонукати себе до діяльності. Для студента самотивування – це здійснення «самосуб'єктного впливу» в процесі усвідомленого пошуку і вибору мотивів в умовах «боротьби» між ними з метою своєчасного та якісного виконання завдань викладача без позитивного підкріплення (стимулювання). Самотивування – важлива складова або різновид самомотивації. Вона пов'язана з умінням регулювати внутрішні стани та гармонізувати їх, зі свободою й самостійністю, впевненістю в собі, вірою та готовністю прийняти очікуваний результат (Мирончук, 2018; Журавська, 2016; Нефедова, 2008). Водночас, самотивування розглядаємо як функцію самокерівництва навчанням.

В цілому, самомотивація як функція самоуправління є рушійною силою для реалізації всього процесу навчання. Вона залежить від цінностей, переконань, волі, бачення результату тощо, спонукає студента до прийняття рішень, запускає, підтримує і доводить до завершення процеси самокерівництва та самоуправління.

Висхідною точкою для самокерівництва та самоуправління навчанням є цілепокладання – процес постановки цілей, передумова планування та прийняття рішень щодо стратегії і тактики навчання, що спрямовує реалізацію управлінського процесу навчання до результату. Цілепокладання та відсутність зовнішнього стимулювання (самотивація, самотивування) є ключовими моментами як для самоуправління, так і для самокерівництва.

Функції самоуправління і самокерівництва взаємопов'язані. Самокерівництво передбачає вплив, спрямованість, збалансування, координацію власних дій студента, взяття ним відповідальності та ініціативи у здійсненні конкретних кроків для досягнення мети навчання. Воно забезпечує здійснення зв'язуючих процесів самоуправління навчанням, зокрема, прийняття рішень щодо

вибору напряму та суті дій на основі врахування цінностей, ресурсів, моделей і стратегій навчання, самооцінки тощо, а також застосування наявних можливостей і ресурсів, умінь і навичок для виконання конкретної функції самоуправління. Усі функції самоуправління та самокерівництва інтегруються, здійснюючи синергетичний ефект для досягнення очікуваних результатів навчання (рис.1).

Самокерівництво є основою самокерованого навчання, яке вчені визначають як сполучення процесуальних і особистісних елементів, де індивід несе основну відповідальність за процес навчання (Брокетт та Хіємстра, 2012, с. 24). Дослідивши і проаналізувавши моделі самокерованого навчання дорослих, М. Дернова (2013) зробила висновок про багатоаспектність самокерованого навчання: «з одного боку, – це процес, в якому люди беруть на себе основну ініціативу в плануванні, проведенні й оцінці власного навчання; з другого, – особистий атрибут, як психологічна готовність до навчання; з третього, – набір поглядів, поведження й навичок для навчання; із четвертого, – процес самовдосконалення особистості».

Л. Калініна і І. Самойлюкевич (2004, с. 5) розглядають самокероване навчання у поєднанні з поняттями «автономність» і «автономія». Вони вважають автономну самокеровану навчальну діяльність студентів формою «організації самостійної навчальної діяльності учнів, дидактичної моделлю, в якій створюються умови для формування необхідних здібностей і якостей автономного оволодіння професією».

Автономія дійсно є важливою характеристикою і принципом, що доповнює самокерівництво у процесі самоуправління навчання. Вона створює умови для формування у студентів освітньої/навчальної автономності. Автономність навчання вченими розглядається, як: а) бажання і здатність студента взяти на себе керівництво власною навчальною діяльністю, коли він вирішує, що хоче і як хоче вивчати, та приймати відповідальність за свої рішення, за їх виконання; б) інтегративна якість особистості і готовність самостійно регулювати власну навчальну діяльність у відповідності зі своїми потребами й цілями, відбираючи зміст і методи такого навчання та оцінюючи результати, „здатність до незалежних і самостійних дій, критичної рефлексії, прийняття рішення” (Holes, 1979; Little, 1991; Скрипник, 2016; Ходяков, 2012); в) не процес, не стан особистості у навчальному процесі, не результат, що досягнутий раз і назавжди, а якість особистості, якій притаманна гнучкість та віріативність власних проявів (Ходяков, 2012); г) здатність будувати „індивідуальну освітню

траєкторію”, яка визначається як послідовний саморух студентів через основні етапи оволодіння майбутньою спеціальністю – від діагностики і постановки завдань до рефлексійної самооцінки (Калініна та Самойлюкевич 2004, с. 6).

Підсумовуючи різні підходи до суті автономії та автономності в навчанні, робимо висновок, що це дві різних дефініції. Автономність – це якість особистості, її самостійність, здатність до самовизначення щодо прийняття рішень і дій студента на основі своїх принципів, поглядів, цінностей, моделі та стратегії навчання, наявних ресурсів, бачення мети, наявних мотивів тощо. Автономія – це визнання і надання автономних прав студенту на зазначене самовизначення, на розвиток і вияв автономності в процесі навчання.

Таким чином, автономність студента може

формуватися при наданні йому навчальної автономії. Це дає йому змогу зберігати й використовувати свої можливості, самооцінку, самовладання перед труднощами, запобігаючи конформізму і залежності від обставин, відхилення від власних цілей й ефективних способів дій, вільно здійснювати функції самокерівництва.

Отже, автономія і самокерівництво – два важливих принципи і характеристики самоуправління навчанням. Самокерівництво навчанням забезпечує певний процесуальний, технократичний, функціональний підхід до навчання, а автономія додає йому гуманістичних і демократичних рис, створює умови для надання студенту більшої відповідальності, можливості набувати уміння самостійно вчитися та застосовувати власний потенціал,

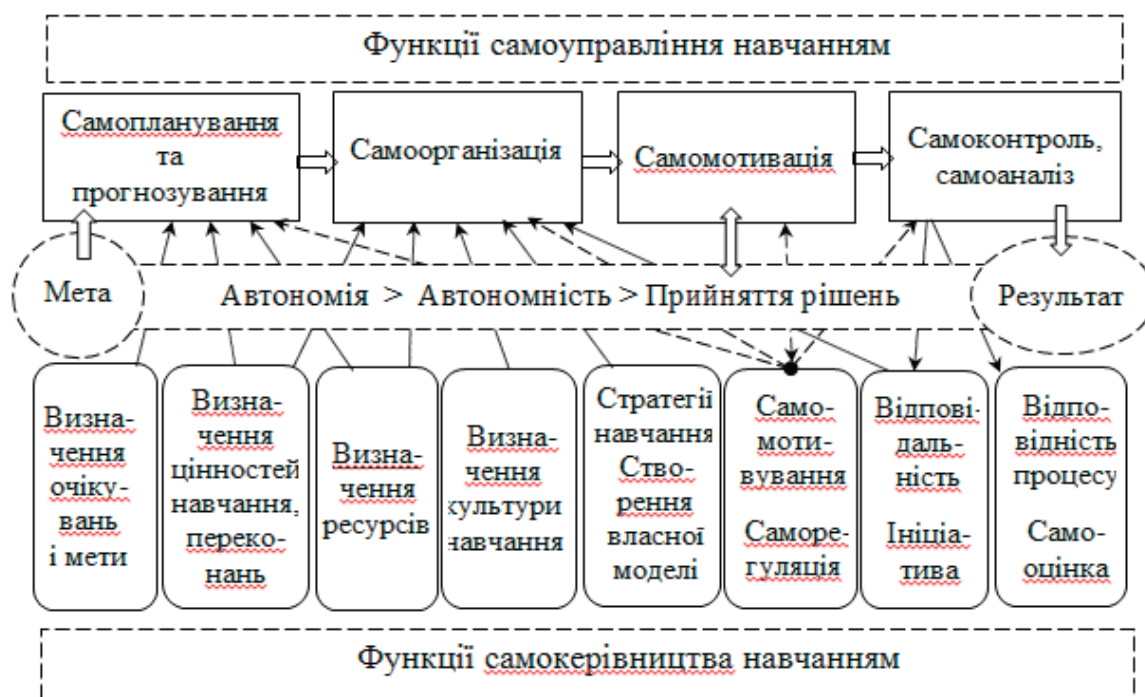

Рис. 1 Функціональна модель самокерованого автономного навчання студентів

ресурси і попередній досвід у навчанні та діяльності. Поєднання самокерівництва, автономії та виконання функцій самоуправління робить навчання таким, що самоуправляється студентом. Взаємозв'язок

між ними відображено у моделі самокерованого автономного навчання, яка представлена на рис. 1.

Самокероване автономне навчання забезпечує внутрішні та зовнішні сторони

самоуправління навчальною діяльністю студента. Зовнішня – виконавча, діяльнісна сторона, що стосується реалізації навчальних дій, їх організації, ефективного і своєчасного застосування кращих для того, хто навчається, методів, технік роботи, змісту, виконання функцій самоуправління. Внутрішня – стосується самовизначення на основі особистісних якостей і компетентностей, самомотивування студента, його відповідальності тощо, які забезпечують і підтримують виконавчий процес, прийняття рішень та досягнення цілей навчання.

Самокероване автономне навчання можна розглядати як вид навчання, що на основі відповідальності, ініціативи, критичного аналізу, спрямованості та самостійності студента забезпечує реалізацію функцій та зв'язуючих процесів самоуправління для досягнення визначених цілей.

Здатність до самокерованого автономного навчання передбачає наявність низки компетентностей, однак не всі з них є сформованими у студента вищого навчального закладу, особливо на початкових курсах. Тому самокероване автономне навчання може викликати у тих, хто навчається, низку проблем, вирішення яких можливе через впровадження нових підходів до навчального процесу, вироблення і застосування відповідної системи форм і методів для досягнення його цілей, нових технологій навчання тощо.

Висновки. Самоуправління – це процес досягнення цілей навчання, що спрямовується

і підтримується виконанням функцій самокерівництва та наданням автономії студентам. Самокероване автономне навчання – це вид навчання, що забезпечує процес самоуправління навчальною діяльністю, його внутрішню та зовнішню сторони. Проблема самоуправління навчанням та реалізації його у процесі самокерованого автономного навчання у закладі вищої освіти є актуальною, оскільки професійна діяльність передбачає підготовленість до складних видів діяльності, професійної мобільності, систематичного саморозвитку, має бути безперервною, цілеспрямованою, систематизованою, супроводжуватися усвідомленим вибором цілей та засобів їх досягнення. Вона вимагає не лише практичного вирішення, але й додаткових досліджень щодо: уточнення компетентностей, необхідних студенту для здійснення ним самокерованого автономного навчання та майбутньої професійної діяльності; навчання студентів успішно виконувати функції самоуправління та самокерівництва для досягнення цілей; формування у тих, хто навчається, автономності як якості особистості; створення умов для самопізнання та саморозвитку в навчальному процесі; визначення ролі і дій викладача для досягнення мети самокерованого автономного навчання; створення технологій самокерованого автономного навчання з урахуванням вікових, інтелектуальних та інших особливостей студентів і напряму їхнього професійного навчання.

Література

1. Bourne, L., 2015. *Voices on Project Management*. The Difference Between Governance and Management. [online] Доступно: <<https://www.projectmanagement.com/blog/Voices-on-Project-Management/13701/>> [Дата звернення: 21.12.2018]
2. Hiemstra R. and Brockett R., 2012. Reframing the Meaning of SelfDirected Learning: An Updated Model . *adult Education Research Conference*. Oxford, Доступно: <<https://newprairiepress.org/aerc/2012/papers/22>> [Дата звернення: 23.12.2018]
3. Holec, H., 1979. *Autonomy and Foreign Language Learning*. Pergamon Press.
4. Knowles, M.S. 1975. Self-directed learning: A guide for learners and teachers. *Englewood Cliffs*: Prentice Hall/Cambridge. 135 p.
5. Little, D., 1991. *Learner Autonomy*. Dublin: Authentic.
6. Дернова, М.Г., 2013. Моделі самокерованого навчання в освіті дорослих. *Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи*, 7, с. 52-65.
7. Журавська, Л.М., 2016. Формування здатності до самоуправління навчанням на III рівні управління самостійною роботою студентів. В: Бондар, М.М., Журавська, Л.М. та Остапенко Е.О. *Трансформація самостійної*

навчальній діяльності у готовність до професійного саморозвитку засобами технологій особистісно орієнтованого навчання. Нежин: Видавництво «Аспект-поліграф», с. 368-397.

8. Калініна, Л. та Самойлюкевич, І., 2004. Технологія автономного оволодіння професійно-методичними вміннями на базі центру самопідготовки майбутнього вчителя іноземної мови. В: О.А. Дубасенюк, ред. *Освітні технології у процесі викладання навчальних дисциплін*: зб. наук. праць. Житомир: Житомирський держ. ун-т, с. 3-12.

9. Мирончук, Н.М., 2018. Самомотивація як складова самоорганізації викладача у професійній діяльності. *Проблеми освіти*: зб. наук. праць ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти» МОН України, 88 (2), с. 65-74.

10. Нефедова, К. 2008. Мотивация или мотивирование? Вот в чем вопрос!. *Управление персоналом*, 17. [online] Доступно: <<http://www.top-personal.ru/issue.html?1728>> [Дата звернення: 21.12.2018].

11. Ньюстром, Д. и Дэвис, К., 2000. *Организационное поведение*. Санкт-Петербург: Питер.

12. Ребер, А. ред., 2002. *Оксфордский толковый словарь по психологии*. Oxford: Penguin NonClassic

13. Скрипник, М. 2016. Практична андрагогіка: особливості навчання дорослих. *Наукові записки КУТЕП*, 1, 23, с. 160-174.

14. Смольнікова, О.Г., 2014. Обґрунтування феномену автономного навчання іноземних мов. *Педагогічні науки*. Збірник наукових праць, 119, с. 186-192. Доступно: <<http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/8659/1/SMOLNIKOVA.pdf>> [Дата звернення: 25.12.2018].

15. Ходяков, Д.А., 2012. Образовательная автономность или учебная автономия: к вопросу о дифиниции и структуре. *Иностранные языки в школе*. Научный журнал [online] Доступно: <<http://naukarus.com/obrazovatel'naya-avtonomnost-ili-uchebnaya-avtonomiya-k-voprosu-o-definitcii-i-strukture>> [Дата звернення: 25.12.2018].

KEY WORDS:

training self-management, training self-guidance, self-management and self-guidance functions, training autonomy, self-guided autonomous training, self-guided autonomous training functional model

Abstract

Students' self-managed autonomous training

Zhuravska Larysa,

*PhD in Pedagogics, Associated Professor,
Pedagogy and psychology department*

Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

Development of a self-governing, independent personality capable to manage self-development and long-life upgrade his/her professional and cultural level is an urgent problem of our time. One of the ways to solve that is self-managed autonomous learning introduction, considered as a learning type that provides the self-management process on educational activities, its internal and external aspects. The interrelation between the notions of self-management, self-interest, autonomy, studying at a higher education institution is investigated. The attention is focused on self-government and self-education concepts and functions differences via training; their features are characterized. The self-management is seen as a process of achieving learning goals, guided and supported by self-responsibility functions implementation and autonomy providence to students during their training. It provides implementation of goal-setting, self-planning, self-organization, self-motivation, self-control functions. The self-training functions are a set of independent student's self-determinations: expectations, goals, resources, opportunities, culture, own training strategy and model, as well as its manifestation in responsibility, self-motivation, self-regulation, initiative, self-assessment and compliance with training process. All functions of self-government and self-interest in the process of their implementation are integrated, implementing a synergistic effect to achieve the expected learning outcomes. It is found out and divorced the essence of the two concepts of autonomy. From one side the autonomy is a personality's quality, his/her independence, ability to self-determination in making decisions and actions based on own principles, attitudes, values. Form the other side the autonomy is the recognition and granting a student's autonomous rights for his/her development and expressing autonomy during training, the condition for forming the autonomy and ability to self-governing autonomous training, the self-management process. All approaches are embodied in the functional model of a student's self-managed autonomous training.

References

1. Bourne, L., 2015. *Voices on Project Management*. The Difference Between Governance and Management. [online] Доступно: <https://www.projectmanagement.com/blog/Voices-on-Project-Management/13701/> [Дата звернення: 21.12.2018]
2. Hiemstra, R. and Brockett, R., 2012. Reframing the Meaning of Self-Directed Learning: An Updated Model. *adult Education Research Conference*. Oxford, Доступно: <https://newprairiepress.org/aerc/2012/papers/22> [Дата звернення: 23.12.2018]
3. Holec, H., 1979. *Autonomy and Foreign Language Learning*. Pergamon Press.
4. Knowles, M.S. 1975. Self-directed learning: A guide for learners and teachers. *Englewood Cliffs*: Prentice Hall/Cambridge. 135 p.
5. Little, D., 1991. *Learner Autonomy*. Dublin: Authentic.
6. Dernova, M.H., 2013. Modeli samokерованого навчання в освіті дорослих. *Osvita doruslykh: teoriia, dosvid, perspektyvy*, 7, s. 52-65.
7. Zhuravska, L.M., 2016. Formuvannia zdatnosti do samoupravlinnia navchanniam na III rivni upravlinnia samostiinoiu robotoiu studentiv. V: Bondar, M.M., Zhuravska, L.M. ta Ostapenko E.O. *Transformatsiia samostiinoi navchalnoi diialnosti u hotovnist do profesiinoho samorozvytku zasobamy tekhnolohii osobystisno oriientovanoho navchannia*. Nezhyn: Vydavnytstvo «Aspekt-polihraf». s. 368-397.
8. Kalinina, L. ta Samoiliukevych, I., 2004. Tekhnolohiia avtonomnoho ovolidinnia profesiino-metodychnymy vminniamy na bazi tsentru samopidhotovky maibutnoho vchytelia inozemnoi movy. V: O.A. Dubaseniuk, red., 2004. *Osvitni tekhnolohii u protsesi vykladannia navchalnykh dystsyplin*. Zb. nauk. prats: Zhytomyr: Zhytomirskyi derzh. un-t, s. 3-12.
9. Myronchuk, N.M., 2018. Samomotyvatsiia yak skladova samoorhanizatsii vykladacha u profesiinii diialnosti. *Problemy osvity: zb. nauk. prats DNU «Instytut modernizatsii zmistu osvity» MON Ukrainy*, 88 (2), s. 65-74.
10. Nefedova, K. 2008. Motivatsiia ili motivirovanie? Vot v chem vopros!. *Upravlenie personalom*, 17. [online] Dostupno: <http://www.top-personal.ru/issue.html?1728> [Data zvernennya: 21.12.2018].
11. N'yustrom D., Devis K., 2000. *Orhanizatsionnoe povedenie*. Sankt-Peterburh: Piter, 448 s.
12. Reber. A. eds., 2002. *Oksfordskiy tolkovyy slovar` po psikhologii*. Oxford: Penguin
13. Skripnik, M., 2016. Praktichna andrahohika: osoblivosti navchannya doruslykh. *Naukovi zapiski KUTEF*, 23, p.p. 160-174.
14. Smolnikova, O.H., 2014. Obhruntuvannia fenomenu avtonomnoho navchannia inozemnykh mov. *Pedahohichni nauky*. Zbirnyk naukovykh prats, 119, s.186-192. Dostupno: <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/8659/1/SMOLNIKOVA.pdf>. [Data zvernennya: 25.12.2018].
15. Hodyakov, D.A., 2012. Obrazovatel'naya avtonomnost ili uchebnaya avtonomiya: k voprosu o difinit'sii i strukture. *Inostrannyie yazyki v shkole*. Nauchnyy zhurnal. [online] Dostupno: <http://naukarus.com/obrazovatel'naya-avtonomnost-ili-uchebnaya-avtonomiya-k-voprosu-o-definit'sii-i-strukture> [Data zvernennya: 25.12.2018].